

LADISLAV SZÁNTÓ

V poslednom období opäť aj niektorí marxistickí filozofi kritizujú Engelsa a Lenina, že pozitivisticky interpretovali marxizmus najmä v takých dielach, ako je *Anti-Dühring*, *Dialektika prírody*, *Materializmus a empiriokriticizmus*. S nesmiernou agresivitou sa hlása, že spomínané diela sú v rozpore so skutočným Marxovým filozofickým učením, ktorého jedinými právoplatnými dedičmi sú vraj oni, „filozofovia humanizmu“.

V očiach týchto „jedine právoplatných dedičov Marxovej autentickej filozofie“ sú tieto Engelsove a Leninove diela preto pozitivistické, lebo sa v nich dokazuje, že podľa Marxa v spoločenskej oblasti skutočnosti vznikajú zákonitosti a procesy prebiehajú zákonite práve tak ako v prírodnej oblasti.

Proti tejto najzákladnejšej Marxovej myšlienke, že vývin ľudskej spoločnosti je *prírodnohistorický proces*, ktorého *zákonitosti* hľadal a našiel v samej spoločnosti a nevnášal do nej prírodné zákony, už dávno útočili tí, ktorí spoločenský determinizmus považovali za nezlučiteľný s ľudskou praxou. Tak napríklad známy ruský „legálny marxista“ Struve pred vyše polstoročím vystúpil s tvrdením, že nastúpil „... úplný krach politickej ekonómie stojacej na základe myšlienky prírodného zákona“. Lenin vtedy vo svojej odpovedi Struvemu takto obhajoval túto Marxovu myšlienku: „Je do neba volajúcou lžou, že vraj myšlienka prírodného zákona v politickej ekonómii skrachovala, že je o nej „neslušné hovoriť“. Práve „prúd od prírodných vied k sociológii“ posilňoval, posilňuje a robí nevyhnutnou túto myšlienku. Práve „materialistický historizmus“ definitívne zdôvodnil túto myšlienku, očistil ju od metafyzických (v marxistickom význame tohto termínu, t. j. protidialektických) nezmyslov a nedostatkov. Hovorí, že prírodný zákon klasikov je „eticky zdiskreditovaný“ ako buržoázna apologetika, znamená hovoriť nehoráznu hlúposť aj o klasikoch aj o „materialistickom historizme“. Lebo klasici (t. j. Smith a Ricardo, pozň. L. S.) nahmatávali a nahmatali celý rad „prírodných zákonov“ kapitalizmu, ale nechápali jeho pomiňajúci sa charakter, nevideli v ňom triedny boj. Oba tieto nedostatky napravil materialistický historizmus...“ (L e n i n, *Zobrané spisy*, 20. zv., 178—179 str.).

Popieranie objektívnosti spoločenských zákonov — o ktoré sa dnes niektorí filozofi usilujú — vedie nevyhnutne k oddeleniu socializmu od vedy a napokon nevyhnutne k premene vedeckého socializmu na určitú mravnú požiadavku. A ako sa takéto popieranie objektívnosti spoločenských zákonov motivuje filozoficky? Tvrdením, že objektívne zákony nevyhnutnosti zo spoločenskovedného poznania sú vraj nezlučiteľné s ľudskou praxou, ktorej najdôležitejšou zložkou je v existencialistickom zmysle chápaná *sloboda*. Toto chápanie slobody je úplne nezlučiteľné s materialistickým chápaním, ktoré považuje slobodu za neoddeliteľnú od poznania nevyhnutnosti.

K. Kosík popiera napríklad zmysel slobody, založenej na poznaní nevyhnutnosti, a tvrdí, že: „Deterministické chápanie histórie nenecháva miesto

pre činnosť jednotlivca, a tak nemôže vysvetliť konkrétnu históriu“. Podľa E. Fromma „sloboda nie je založená na nevyhnutnosti, ale na poznaní alternatív a ich dôsledkov pre ľudskú činnosť“. „Existuje vôbec nejaká aktivita človeka, t. j. zámerná činnosť „zvnútra na vonok“ alebo našou činnosťou iba mechanicky odpovedáme na popud zvonka? Rozhodujeme sa alebo iba odpovedáme? Konáme alebo len reagujeme?“ pýta sa Lubomír Nový. A. Schaff zas tvrdí, že uznanie platnosti determinizmu v spoločnosti nás nevyhnutne privedie k tomu, že „z tvorcu histórie, z pána svojho výberu sa človek stane jednoduchým produktom, štatistickým priemerom, uskutočňovateľom takých historických zákonov, ktoré sú nezávislé od jeho vôle“.

V dejinách bolo už mnoho takých, ktorí buržoáznym, metafyzickým spôsobom myslenia, aplikovaným na objektívne dialektickú skutočnosť, chceli vyvrátiť historický determinizmus práve tak, ako najnovší prehodnocovatelia dnešného marxizmu. „V živote spoločnosti nejestvuje nevyhnutnosť, iba od rozhodnutí ľudí závisí, ktorú z dvoch alternatív — slobodnej konkurencie alebo monopolu — si vyberú“, hlásali ideológovia liberalistickej buržoázie. Skutočnosť však dokázala, že reči o existencialisticky slobodnom tvorcovi histórie sú ilúzie a že monopolistický kapitalizmus nemal nijakú alternatívu, že určitý stupeň koncentrácie a centralizácie výroby a kapitálu *nevyhnutne*, nezávisle od vôle a vedomia ľudí viedol v každej kapitalistickej krajine k nadvláde monopolu.

Znamená to azda, že subjektívny činiteľ dejín má vždy takú skromnú úlohu ako v spomenutom prípade? Nie, neznamená. Tolko však predsa len znamená, že ak z objektívne dialektickej jednoty subjektivity a determinovanosti vyzdvihneme metafyzickým spôsobom iba subjektivitu a súčasne zavrhneme determinovanosť, vznikne subjektivismus, ktorý potom stavia abstraktne — idealisticky chápanú ideu slobody proti mechanisticky chápanej, od subjektívneho činiteľa odhliadajúcej nevyhnutnosti. Nie je totiž problémom, či je človek tvorcom dejín, alebo to, či v doterajšej histórii čiže v „predhistórii“ ľudstva spoločensky determinovaní ľudia skutočne slobodne tvorili svoje dejiny. Človek sa vtedy stane slobodným tvorcom dejín, ak ciele a výsledky jeho spoločenskej činnosti sa viacmenej zhodujú. To však predpokladá zrušenie triednej spoločnosti založenej na súkromnom vlastníctve. Pretože pokiaľ jestvujú triedy, majúce protikladné záujmy, potiaľ sa činnosti ľudí nevyhnutne krížia a „slobodná činnosť“ jedného človeka (alebo triedy) sa môže realizovať len tak, ak sa „slobodná činnosť“ druhého človeka (triedy) nerealizuje. Ako to štylizoval už Engels v liste písanom r. 1890 Blochovi: „Lebo to, čo každý človek chce, tomu každý iný prekáža, a to čo vznikne je čosi, čo nikto nechcel... Ale z toho, že jednotlivé vôle... nedosiahnu to, čo chcú, ale sa zlúčia v priemer, do spoločnej výslednice, nesmieme ešte to vyvodzovať, že hodnota jednotlivých zložiek sa rovná nule. Naopak, každá prispela k výslednici a natoľko je obsiahnutá vo výslednici“.

Ako chcú „prehodnocovatelia“ Marxa na základe koncepcie „človek ako slobodný tvorca dejín“ vysvetliť napríklad svetovú krízu v rokoch 1929—1933 alebo súčasnú svetovú finančnú krízu? Veď tieto krízy nikto nechcel a predsa vznikli. Prázdne a abstraktné deklamovanie o človeku, o slobode, o praxi, ne-

nahradí konkrétnu vedeckú analýzu vzťahov, v ktorých *tento* človek, sloboda a prax skutočne môžu jestvovať a tiež jestvujú.

Celým marxisticko-leninským učením preniká základná myšlienka, že tieto vzťahy sú vybudované na materiálno-praktickej činnosti jednotlivcov a klasikovia tak chápali históriu, že ona „nie je nič iného, ako činnosť človeka sledujúceho svoje ciele“. No, vychádzať pri poznávaní spoločnosti a jej histórie z materiálnej činnosti jednotlivca, neznamená z izolovaného, abstraktného jednotlivca, ale z *konkrétneho, skutočného, t. j. zo spoločensky určenej činnosti spoločenského jednotlivca*.

Spoločenská určenosť činnosti jednotlivcov však nevyklučuje vznikanie alternatív v hociktovej sfére života a vyberanie z nich. No, názor, že podstatou problému nevyhnutnosť — sloboda je výber, je nesprávny. Marx v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* poukázal na to, že v protiklade k živočíchovi, ktorý „je bezprostredne zajedno so svojou životnou činnosťou, má človek uvedomelú životnú činnosť, robí svoju životnú činnosť predmetom svojej vôle a vedomia“. Táto vedomá životná činnosť rozlišuje bezprostredne človeka od živočicha a udáva, v čom konkrétne spočíva táto rozlišujúca životná činnosť: „v praktickom tvorení predmetného sveta“. Človek pozmeňujúc prírodu tvorí si svoje, umelé, ľudské životné prostredie.

Životná činnosť vysokovyvinutých živočíchov má aj selektívnu, vyberajúcu povahovú črtu. Diferencovane reagujú na popudy svojho životného prostredia, vedia sa prispôbovať k rôznym situáciám a adekvátnymi reakciami „odpovedať“ na podnety, ktoré sú pre nich životne dôležité. Ak porovnáme výlučne z hľadiska selektivity živočíšnu a ľudskú životnú činnosť, tak musíme povedať, že kým selektivita živočicha je biologicko-druhovými danosťami určený inštinktívny proces, ľudský výber je uvedomelý technologický proces určený historicko-spoločenskou povahou jednotlivca. Selektívnu činnosť považujú za zákonitý proces iste aj tí, ktorí v spoločenskej oblasti zákonitosť vylučujú a nahradzujú výberom. Môžeme však povedať, že ľudský výber je menej nevyhnutný, zákonitý? Či vzrastanie moci človeka nad prírodou a nad jeho vzťahmi, čiže vzrastanie jeho slobody neznamená práve to, že človek vo svojej činnosti uplatňuje čoraz viac nevyhnutnosť? Môže znižovať nevyhnutnosť výberu väčšia bohatosť motívov, určujúcich činnosť človeka? Či nie je nevyhnutnejší ten výber, ktorý motivujú nielen telesné potreby, ale aj mravné, svetonázorové, kultúrne atď. normy? Myslíme, že tento mnohostranne motivovaný ľudský výber je určite nevyhnutnejší. To však vôbec neznamená, že vyberajúci subjekt je neaktívny, že len automaticky reaguje na vonkajšie popudy, ako si to mnohí „rozhovárači marxizmu“ myslia. Lenže výber a nevyhnutnosť nie sú metafyzickými protikladmi, ale tvoria dialektickú, protirečivú jednotu. To znamená, že podobne ako subjekt a životné prostredie, v ktorom vznikajú alternatívy (ak vznikajú), nie sú metafyzické protiklady, lebo subjekt sa aktívne zúčastňuje na vytváraní objektu, životného prostredia, a teda aj na tvorení alternatív, kým životné prostredie a proces jeho vytvárania pôsobí na subjekt a formuje, pozmeňuje ho. Subjekt a objekt tvoria dialektickú jednotu, preto ani výber nie je iba autonómnym, subjektívnym aktom, stojacim v metafyzickom protiklade k objektívnym alter-

natívam, ale je podriadený ukájaníu nejakej spoločensko-historicky určenej potreby individua, objektívnej nevyhnutnosti, v ktorej sa prejavuje nejaký uvedomelý cieľ človeka, čiže aj z hľadiska výberu je proces subjekt—objekt a sloboda—nevyhnutnosť materialisticko-dialektický.

ЗА ЛЕНИНСКОЕ ПОНИМАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ И СВОБОДЫ

Ладислав С а н т о

В последнее время некоторые марксистские философы обвиняют Энгельса и Ленина в позитивистском толковании марксизма. Позитивизм Энгельса и Ленина, мол, заключается в их доказывании, что, согласно Марксу, общественная область действительности точно так же подчинена закономерностям развития как и область природы и что процессы, происходящие в этих областях, должны протекать одинаково, хотя и законы этих областей не тождественны.

В противоречии с этой основной мыслью учения Маркса об обществе, упомянутые философы пытаются провести в жизнь принцип, согласно которому, „свобода не является деятельностью, основанной на необходимости“, а на познании альтернатив. Они хотят доказать, что история является результатом свободного, ни чем не детерминированного творчества человека.

Автор настоящей статьи опровергает такое мнение, указывая на то, что то же самое утверждали идеологи буржуазии, когда капитализм свободной конкуренции начинал превращаться в монополичный капитализм. Однако, действительность показала, что у капитализма не было другой альтернативы развития.

Далее автор доказывает, что субъект-объект, детерминизм-свобода, необходимость-выбор — это на самом деле противоречия, создающие диалектическое единство, что нет свободы без необходимости и необходимости без свободы.

IN FAVOUR OF LENINIST CONCEPTION OF NECESSITY AND FREEDOM

Ladislav Szánto

Some Marxist philosophers have lately blamed Engels and Lenin on account of their positivistic interpretation of Marxism. They say that the positivism of Engels and Lenin consists in their argument that for Marx the social world of reality is governed as much by lawfulness as the natural one is, and that its processes occur as necessarily as that of the natural world, although the laws of those worlds are not identical. Against this most fundamental idea of Marx's thought of society the mentioned philosophers set the principle that „freedom is not activity based upon necessity but upon the knowledge of alternatives. They want to prove that history is a result of the free indeterminate creativity of man.

The author contraverts this opinion pointing out that the bourgeois ideology claimed the same when the capitalism of free competition began to transform into the capitalism of monopoly. However the reality proved that there was no other alternative in the evolution of capitalism.

Further the author demonstrates that subject-object, necessity- determinateness, necessity-choice are, in fact, the contradictions that constitute the dialectical unity, e. i. that there is no freedom without necessity and necessity without freedom.